

SHASHMAQOM NASR BO'LIMINING IKKINCHI GURUH SHO'BALARI: SAVT VA MUG'ULCHA YO'LLARINING MUSIQIY-TAHLILIY XUSUSIYATLARI

Munojatzon Yo'ldiyeva Abduvaliyevna

Yunus Rajabiy nomidagi O'z.MMSI

"Maqom xonandaligi" kafedrası professori
O'zbekiston xalq artisti, O'zbekiston qaxramoni
<https://doi.org/10.5281/zenodo.21019136>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-iyun 2026 yil

Ma'qullandi: 27-iyun 2026 yil

Nashr qilindi: 29-iyun 2026 yil

KEY WORDS

Shashmaqom, ashula bo'limi, sho'ba, namud, avj, Nasr, Talqin, Ufar, Suporish, an'anaviy ijrochilik.

ABSTRACT

Ushbu maqolada Shashmaqom ashula bo'limining tarkibiy tuzilishi, xususan, birinchi va ikkinchi guruh sho'balarining musiqiy-badiiy xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Ashula yo'llarida namud va avjlarning tutgan o'rni, ularning shakllanish jarayoni hamda ijro talqinidagi ahamiyati yoritib beriladi. Shuningdek, Nasr, Talqin, Ufar va Suporish sho'balarining o'zaro bog'liqligi, ularning ritmik va lad asoslari tahlil qilinib, Shashmaqom ashula bo'limining yaxlit musiqiy majmua sifatidagi ahamiyati asoslab beriladi. Maqolada an'anaviy ijrochilik maktablari va ularning badiiy-estetik mezonlari ham ko'rib chiqiladi.

Shashmaqom nasr bo'limining ikkinchi guruh sho'balari: savt va mug'ulcha yo'llarining musiqiy-tahliliy xususiyatlari haqida kengroq yoritishni maqsad qildik.

Shashmaqom tizimi tarixiy rivoj jarayonida faqat dastlabki an'anaviy sho'balar bilan cheklanib qolmagan, balki vaqt o'tishi bilan o'z tarkibini boyitib, yangi ijro shakllari va sho'ba turlarini qamrab olgan murakkab musiqiy tizim sifatida shakllangan. Dastlab ashula bo'limining asosiy qatlamini Saraxbor, Talqin va Nasr kabi yirik sho'balar tashkil etgan bo'lsa, keyingi davrlarda bastakor-sozandalar va hofizlar tomonidan mazkur asos negizida yangi turkumlar yaratilgan. Ana shunday sho'balardan biri Shashmaqom ashula bo'limining ikkinchi guruhiga mansub bo'lgan savt va mug'ulcha yo'llaridir.

Mazkur sho'balar Shashmaqom tizimida alohida o'rin tutadi. Ular birinchi guruh sho'balaridan farqli ravishda ketma-ket uzluksiz ijro etilmaydi, balki mustaqil shaklda, o'z shoxobchalari bilan birgalikda bajariladi. Savt va mug'ulcha yo'llari hamisha cholg'u muqaddimasi bilan boshlanadi, bu esa ularning ichki kompozitsion mustaqilligini ta'kidlaydi. "o'quvchining musiqiy dunyoqarashi va ijrochilik salohiyati ko'p jihatdan pedagogning metodik yondashuviga bog'liqdir" [1.1005-b]. Musiqashunoslar fikricha, ushbu sho'balar bevosita Shashmaqomning asosiy lad-melodik qatlamlari asosida yuzaga kelgan bo'lib, ularning kuy tuzilishida birinchi guruh sho'balariga xos intonatsion belgilar saqlanib qolgan.

Metodologiya. Savt tushunchasi arab tilidan olingan bo'lib, "tovush", "ohang" va "musiqi sadolari" ma'nolarini anglatadi. Musiqi amaliyotida savtlar tayyor kuy yoki ashula yo'liga javob tariqasida yaratilgan asarlar hisoblanadi. Biroq bu "javob" oddiy takrorlash emas, balki muayyan bastakorlik qoidalariga asoslangan mustaqil badiiy

talqindir. Savtlar yaratilishida lad asosining barqarorligi, kuy elementlarining umumiyliigi, doira usulining birligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan savtlarni maqom sho'balarga nazira sifatida baholash mumkin.

Amaliyotda savtlar Buzruk, Rost, Navo va Dugoh maqomlarida uchraydi. Jumladan, Buzrukda Savti Sarvinoz, Rostda Savti Ushshoq, Savti Sabo va Savti Kalon, Navoda Savti Navo, Dugohda esa Savti Chorgoh ijro etiladi. Segoh va Iroq maqomlarida savt sho'balari mavjud emas. Savtlar odatda besh chorakli takt-ritm o'lchovida, vazmin va salobatli doira usulida ijro etiladi. Ular bir xil she'riy vaznda, ya'ni "hazaji musammani solim" bahriga mansub g'azallar bilan kuy lanadi. Bu hol savtlarning ichki ritmik barqarorligini ta'minlaydi.

Savtlarning kuy rivoji maqomning yirik sho'balarga xos tarzda kechadi. Kuy harakati pastki pardalardan boshlanib, bir necha ashula jumalari orqali o'rta pardalarga ko'tariladi, so'ngra mos namudlar yordamida avj nuqtasiga yetadi va yana dastlabki tayanch pardaga qaytadi. Savtlar tarkibida turli namud va avjlar uchraydi. Masalan, Savti Sarvinozda Namudi Ushshoq va Turk, Savti Ushshoqda Namudi Uzzol hamda Mukhayyari Chorgoh, Savti Kalon va Savti Saboda Zebo pari, Savti Navoda esa Turk va Navo namudlari qo'llaniladi. Bu namudlar savtlarning badiiy rang-barangligini oshiradi.

Savt ijrosidan so'ng odatda uning ritmik va melodik variatsiyalari bo'lgan shoxobchalarga o'tiladi. Bular Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufar yo'llaridir. Ushbu shoxobchalar asosiy savt kuyining doira usuliga moslashtirilgan variantlari bo'lib, har biri o'ziga xos sur'at va xarakterga ega. Ayniqsa, Soqiynoma yo'llari mumtoz she'riyatdagi soqiynoma janri bilan uzviy bog'liq bo'lib, ko'pincha "mutaqoribi musammani mahzuf" vaznidagi she'rlar bilan ijro etiladi. Savt turkumlari odatda ufar bilan yakunlanadi va shu orqali badiiy butunlik hosil qiladi.

Mug'ulcha yo'llari ham Shashmaqom ashula bo'limining ikkinchi guruhida muhim o'rin egallaydi. "Mug'ulcha" atamasining kelib chiqishi aniq tarixiy manbalarda qayd etilmagan bo'lsa-da, u ehtimol qadimgi mug'ul davrlari musiqiy an'analari yoki doira usullari bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Har holda, Shashmaqomdagi mug'ulcha nomlari muayyan doira usullariga nisbatan qo'llanganini ko'rsatadi.

Mug'ulchalar xarakter jihatidan savtlarga yaqin bo'lsa-da, ularning doira usuli nisbatan tezroq sur'atda ijro etiladi.

Mug'ulcha yo'llari uchun "ramali musammani mahzuf" vazniga mansub she'rlar tanlanadi. Ular Rost va Iroq maqomlarida uchramaydi, biroq Buzruk, Navo, Dugoh va Segoh maqomlarida mavjud. Har bir mug'ulcha ham savtlardagi kabi Talqincha, Qashqarcha, Soqiynoma va Ufar shoxobchalariga ega bo'lib, ular mug'ulchaning asosiy kuy mavzusini turli ritmik qiyofalarda namoyon etadi.

Mug'ulchalarning kuy tuzilishi nasrlarga o'xshamaydi, balki ko'proq Saraxbor yo'llarini eslatadi. Ularning tarkibida turli namudlar uchraydi: masalan, Mug'ulchai Buzrukda Uzzol va Mukhayyari Chorgoh, Mug'ulchai Navoda Navo va ba'zan Oraz, Mug'ulchai Dugohda Dugoh va Mukhayyar, Mug'ulchai Segohda esa Segoh namudi va Avji Turk qo'llaniladi. Ushbu namudlar mug'ulchalarning ichki rivoj mantiqini belgilaydi. "Milliy musiqaning o'ziga xosligi yoshlarning ma'naviy kamolotini, estetik didini shakllantirishda asosiy omillardan biridir" (Mamatqulov, 2025, p. 12).

Muhokama va Natijalar. Shuni ta'kidlash joizki, savt va mug'ulcha sho'balari Shashmaqomning qotib qolgan, o'zgaras tizim emasligini yaqqol ko'rsatadi. Ularning ijrosida lad-tonallikning o'zgarishi, ayrim namudlarning tushirib qoldirilishi yoki yangi talqinlar orqali

boyitilishi maqom san'atining tirik, rivojlanib boruvchi hodisa ekanini tasdiqlaydi. Savt va mug'ulcha yo'llari mashhur hofizlar repertuarida alohida o'rin egallab kelgan va aynan shu yo'llar orqali o'zbek va tojik xalq musiqasining eng nozik, nafis jihatlarini badiiy ifodasini topgan.

Shashmaqom ashula bo'limining ikkinchi qismi birinchi qismga nisbatan mazmunan ham, ijro xarakteri jihatidan ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bu qismga kiruvchi sho'balar ohangdorlik, lirizm va ichki hissiy kechinmalarning chuqur ifodasi bilan ajralib turadi. Ikkinchi guruh sho'balarida ijro etiladigan ashula yo'llari asosan mayin, cho'zma ohanglarga asoslanib, ijrochidan katta nafas, badiiy did va nozik musiqiy tafakkurni talab qiladi.

Mazkur sho'balar tarkibida Savt va Mug'ulcha usulida kuylanadigan ashula yo'llari yetakchi o'rin egallaydi. Bu ashula yo'llarida matn va kuy o'rtasidagi uyg'unlik alohida ahamiyat kasb etadi. Ijro jarayonida kuy shakli she'riy matn mazmunini ochib berishga xizmat qiladi, natijada tinglovchida musiqiy obrazlar orqali chuqur estetik taassurot uyg'onadi. Aynan shu jihati bilan ikkinchi qism sho'balari Shashmaqom ashula bo'limining badiiy cho'qqisi sifatida e'tirof etiladi.

Ikkinchi qism sho'balarida ham namudlar muhim tarkibiy unsur hisoblanadi. Biroq bu yerda namudlar birinchi qismdagiga nisbatan yanada erkinroq, bezakli va ifodaviy shaklda namoyon bo'ladi. Ayrim hollarda namudlar ashula yo'lining umumiy rivojiga bo'ysundirilib, mustaqil bo'lak sifatida emas, balki kuyning ichki dramatik harakatini kuchaytiruvchi vosita sifatida ishlatiladi. Bu esa ijroga tabiiylik va badiiy yaxlitlik bag'ishlaydi.

Ikkinchi qism sho'balarining yana bir muhim jihati — ijrochilik talqinining ustuvorligidir. Bir xil ashula yo'li turli hofizlar ijrosida turlicha ohang, kayfiyat va bezaklar bilan yangraydi. Bu holat Shashmaqom an'alarining tirik va rivojlanib boruvchi san'at ekanini ko'rsatadi. Ijrochilar avjlar, namudlar va ohang o'tishlarida o'z maktabiga xos uslublardan foydalanib, ashulaga individual ruh bag'ishlaydilar.

Shuningdek, ikkinchi qism sho'balarida doira usuli birinchi qismga nisbatan kamroq faol bo'lib, ko'proq ashula ohangining erkin rivojlanishiga imkon yaratadi. Bu hol ashulaning ichki dramatismini kuchaytirib, hofizning ovoz imkoniyatlarini to'liq namoyon etishiga sharoit tug'diradi. Natijada Shashmaqom ashula bo'limi umumiy kompozitsion jihatdan mukammal va mantiqan yakunlangan shaklga ega bo'ladi.

Umuman olganda, Shashmaqom ashula bo'limi birinchi va ikkinchi qismlarning o'zaro uzviy bog'liqligi asosida shakllangan yirik musiqiy majmuadir. Birinchi qismdagi qat'iy shakl, ritmik aniqlik va tantanavorlik ikkinchi qismda lirizm, hissiy teranlik va badiiy erkinlik bilan muvozanat hosil qiladi. Shu tariqa, Shashmaqom ashula bo'limi o'zbek-tojik mumtoz musiqa merosining eng mukammal va yuksak namunalaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Shashmaqom ashula bo'limi o'zining murakkab ichki tuzilishi, qat'iy badiiy-qonuniy tizimi va chuqur estetik mazmuni bilan o'zbek mumtoz musiqa merosining eng yuksak namunalaridan biri hisoblanadi. Ushbu bo'limda mujassam bo'lgan Saraxbor, Talqin, Nasr, Ufar hamda Suporish sho'balari nafaqat alohida musiqiy shakllar sifatida, balki bir-biri bilan uzviy bog'langan, mantiqiy davomiylikka ega bo'lgan yaxlit ashula turkumi sifatida namoyon bo'ladi. Bu holat Shashmaqomning ichki dramatik rivoji, lad va ritmik tizimlarining bosqichma-bosqich ochilib borishini ta'minlaydi.

Maqolada tahlil qilinganidek, namud va avjlar ashula yo'llarining badiiy-estetik ta'sirchanligini oshiruvchi muhim musiqiy unsurlar bo'lib, ular ijro jarayonida nafaqat takroriy ohang vazifasini, balki mazmuniy chuqurlashtirish va emotsional cho'qqiga olib chiqish

funksiyasini ham bajaradi. Namudlarning turli sho'balardan olinishi, ularning lad va ijro talqiniga moslashtirilishi Shashmaqom ashula bo'limining ijodiy moslashuvchanligini va boy musiqiy tafakkur mahsuli ekanini ko'rsatadi. Avjlarning esa ashula ijrosida dramatik yakun va ruhiy yuksalish vazifasini bajarishi an'anaviy ijrochilik tajribasi bilan mustahkamlangan.

Nasr, Talqin va Ufar sho'balarining o'zaro ritmik va lad jihatidan bog'liqligi, ularning bir-biridan variatsiya asosida shakllanishi Shashmaqom tizimida musiqiy tafakkurning naqadar mukammal va izchil rivojlanganini tasdiqlaydi. Ayniqsa, Nasr sho'balarining yirik hajmli, murakkab tuzilishga ega ekanligi, ularning tarkibida bir nechta namudlarning qatnashishi ashula bo'limining markaziy badiiy tayanchi ekanini ko'rsatadi. Ufarlar esa mazkur murakkab musiqiy jarayonni raqsboq, yengil va yakunlovchi ohanglar orqali umumlashtirib, tinglovchida estetik qoniqish uyg'otadi.

Shuningdek, Suporishlar orqali ashula yo'llarining yana Saraxborlarga bog'lanishi Shashmaqom ijrosida doiraviy yaxlitlik va uzluksizlik tamoyilining mavjudligini ko'rsatadi. Bu holat Shashmaqomni oddiy ashulalar yig'indisi emas, balki qat'iy qonun-qoidalar asosida shakllangan yuksak musiqiy-falsafiy tizim ekanini yana bir bor isbotlaydi.

Umuman olganda, Shashmaqom ashula bo'limi o'zining murakkab kompozitsion tuzilishi, boy lad-intonatsion tizimi, an'anaviy ijro qonuniyatlari va chuqur badiiy mazmuni bilan milliy musiqa madaniyatimizda alohida o'rin tutadi. Ushbu maqolada keltirilgan ilmiy mulohazalar Shashmaqom ashula bo'limini yanada chuqurroq anglash, uni o'rganish va kelajak avlodlarga to'laqonli yetkazish yo'lida muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimova, M. (2025). SHASHMAQOM CHOLG'U QISMLARINING IJROCHILIGI. Modern Science and Research, 4(3), 1002–1008. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/73284>
2. Mamatqulov, M. M. (2025). Yoshlar tafakkurini rivojlantirish va ma'naviyatini oshirishda o'zbek milliy musiqa san'atining o'рни. Scientific Review of the Problems and Prospects of Modern Science and Education (Great Britain).
3. Ibrohimov O. Maqom va makon. "Movarounnahr", Toshkent, 1997
4. Matyoqubov O. "Maqomot". Musiqa nashriyoti, Toshkent 2004.
5. Matyoqubov O. Og'zaki an'anadagi professional muzika asoslariga kirish. Toshkent "O'qituvchi", 1983.
6. Y. Rajabiy Y. Muzika merosimizga bir nazar. Toshkent, 1978.